

FILOZOFSKI FAKULTET U SARAJEVU

Međunarodna konferencija
**BOSNA I HERCEGOVINA U OKVIRU
AUSTRO-UGARSKE 1878-1918.**

održana u Sarajevu, 30. i 31. marta 2009.

Zbornik radova

SARAJEVO
2011.

FACULTY OF PHILOSOPHY
OF SARAJEVO

FILOZOFSKI FAKULTET
U SARAJEVU

International Conference
**BOSNIA AND
HERZEGOVINA WITHIN
THE AUSTRO-HUNGARY
1878-1918.**

Međunarodna konferencija
**BOSNA I HERCEGOVINA U
OKVIRU AUSTRO-UGARSKE
1878-1918.**

Editorial board:

Akademician Dževad Juzbašić,
Prof. dr Zijad Šehić, Prof. dr. Karl
Kaser, Prof. dr Ladislav Hladký,
Doc. dr Edin Radušić, mr. sc Amila
Kasumović (sekretar redakcije)

Redakcija:

Akademik Dževad Juzbašić,
Prof. dr Zijad Šehić, Prof. dr. Karl
Kaser, Prof. dr Ladislav Hladký,
Doc. dr Edin Radušić, viši ass. mr.
Amila Kasumović (sekretar redakcije)

Editor in chief:

Prof. dr Zijad Šehić

Glavni urednik:

Prof. dr Zijad Šehić

Sarajevo
2011.

Sarajevo
2011.

FACULTY OF PHILOSOPHY OF SARAJEVO

International Conference
BOSNIA AND HERZEGOVINA
WITHIN THE AUSTRO-HUNGARY
1878-1918.

held in Sarajevo on March 30-31, 2009.

Conference proceedings

SARAJEVO
2011.

SADRŽAJ

Predgovor	8
Amir Duranović: <i>Međunarodna konferencija Bosna i Hercegovina u okviru Austro-Ugarske 1878-1918. godine</i>	11
Mina Kujović: <i>Izložba organizirana povodom održavanja međunarodne konferencije Bosna i Hercegovina u okviru Austro-Ugarske 1878-1918. godine</i>	15

I

Karl Kaser: <i>Bosnien-Herzegowina unter österreichisch-ungarischer Herrschaft – eine Zwischenbilanz</i>	21
Edin Radušić: <i>Uspostavljanje austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini prema izvještajima britanskog konzulata u Sarajevu</i>	33
Zijad Šehić: <i>Aneksiona kriza 1908-1909. i njene posljedice na međunarodne odnose</i>	55
Dževad Juzbašić: <i>Aneksija Bosne i Hercegovine i problemi donošenja Zemaljskog ustava (štatuta)</i>	87
Marc Stefan Peters: <i>Koncepcije rješavanja južnoslavenskog pitanja Stjepana baruna Sarkotića</i>	133
Zoran Grijak: <i>O nekim važnijim aspektima problema konverzija na katolicizam u Bosni i Hercegovini u austrougarskom razdoblju u svjetlu neobjavljenih arhivskih izvora</i>	143
Edin Veladžić: <i>Vjerska inteligencija bosanskohercegovačkih muslimana i njena struktura u prvoj deceniji austrougarske uprave</i>	167
Amir Duranović: <i>Prva godina prvog svjetskog rata: Džemaludin ef. Čaušević na stranicama Sarajevskog lista</i>	195

II

Safet Bandžović: <i>Demografska deosmanizacija Balkana i kretanja bosanskohercegovačkih muhadžira (1878-1914)</i>	207
Carl Bethke: <i>Deutsche "Kolonisten" in Bosnien (1878-1918). Vorstellungswelten, Ideologie und Soziale praxis in quellen der Evangelischen Kirche</i>	235
Azem Kožar: <i>Austrougarska kolonizacija granice na Drini</i>	267
Amila Kasumović: <i>Njemački kolonisti u Bosni u toku Prvog svjetskog rata</i>	287
Marija Naletilić, <i>Značaj uzgoja i prerade duhana za društvo i ekonomiju Hercegovine od 1914. do 1918. godine</i>	303

III

Ladislav Hladký: <i>Pogledi Čeha na Bosnu i Hercegovinu u 1878. i 1908. godini</i>	325
František Šístek: <i>Češki pisac i novinar Josef Holeček (Kritički pogled na austrougarsku okupaciju BiH)</i>	333
Adin Ljuca: <i>František Valoušek – sudionik i svjedok zbivanja u istočnoj Bosni u vrijeme aneksione krize</i>	349

IV

Pejo Ćošković: <i>Bosansko srednjovjekovlje u putopisu Heinricha Rennera</i>	359
Sanjin Kodrić: <i>Mjesta pamćenja historijske traume: "Austrougarska tema" u novijoj bošnjačkoj književnosti</i>	423
Fatmir Alispahić: <i>Političke refleksije u bošnjačkoj književnosti austrougarskog perioda</i>	457
Hana Younis: <i>Utjecaj austrougarskih podanika na svakodnevni život u Sarajevu pred okupaciju 1878. g.</i>	469
Sonja Dujmović: <i>Pogledi Jelice Belović-Bernadžikovske iz njene bosanske 'Sopstvene sobe'</i>	481
Alma Leka: <i>Bosna i Hercegovina na izložbama za vrijeme austrougarske uprave</i>	503
Snježana Vasilj: <i>Arheologija i arheološka istraživanja u Bosni i Hercegovini u vrijeme austrougarske uprave</i>	517
Andrea Baotić: <i>Historicizam u arhitekturi na primjeru katoličkih sakralnih objekata u Sarajevu, 1878-1918.</i>	537
Željka Poloni: <i>Olomouc – posljednje utočište bosanskih vojnika</i>	561

V

Haris Zaimović: <i>Arhivska građa austrougarske administracije u bosanskohercegovačkim arhivima (kratak pregled fondova austrougarske provenijencije)</i>	571
---	-----

CONTENTS

Foreword	9
Amir Duranović: <i>International conference Bosnia and Herzegovina within Austro-Hungary 1878-1918, Sarajevo: Faculty of Philosophy, 30-31st March 2009</i>	13
Mina Kujović: <i>The exhibition opened on the occasion of the Conference</i>	15

I

Karl Kaser: <i>Bosnia-Herzegovina under Austro-Hungarian rule – an intersection</i>	21
Edin Radušić: <i>Establishment of Austro-Hungarian rule in Bosnia and Herzegovina according to the reports of the British Consulate in Sarajevo</i>	33
Zijad Šehić: <i>Bosnian Annexation Crisis 1908 – 1909 and its Consequences on International Relations</i>	55
Dževad Juzbašić: <i>The Annexation of Bosnia and Herzegovina and the Issue of the Provincial Constitution (Landesstatut)</i>	87
Marc Stefan Peters: <i>Baron Stjepan Sarkotić's concepts of solution of the South Slavic question</i>	133
Zoran Grijak: <i>Some important aspects of the problem of converting to Catholicism in Bosnia and Herzegovina during the Austro-Hungarian period in light of unpublished archival sources</i>	143
Edin Veladžić: <i>The Religious intelligentsia of Bosnian and Herzegovinian Muslims and its structure during the first decade of Austro-Hungarian rule</i>	167
Amir Duranović: <i>The First year of the First World War – Džemaludin Čaušević on the pages of "Sarajevski list"</i>	195

II

Safet Bandžović: <i>Demographic de-Ottomanization of the Balkans and the movement of Bosnian and Herzegovinian refugees (1878-1914)</i>	207
Carl Bethke: <i>German "Colonists" in Bosnia (1878-1918). Perception, Ideology and Social practice in the sources of the Evangelistic Church</i>	235
Azem Kožar: <i>Austro-Hungarian Colonization of the Drina Border</i>	267
Amila Kasumović: <i>German colonists in Bosnia during the First World War</i>	287
Marija Naletilić: <i>The significance of Tobacco Cultivation and Processing for the Society and Economy of Herzegovina from 1914 until 1918</i>	303

III

Ladislav Hladký: <i>Czech perception of Bosnia and Herzegovina in 1878 and 1908</i>	325
František Šístek: <i>Czech Writer and Journalist Josef Holeček: A Critical View of the Austro-Hungarian Occupation of Bosnia and Herzegovina</i>	333
Adin Ljuca: <i>František Valoušek – Participant and Witness of Events Surrounding the Annexation Crisis in Eastern Bosnia</i>	349

IV

Pejo Ćošković: <i>The Bosnian Middle Ages in Heinrich Renner's itinerary</i>	359
Sanjin Kodrić: <i>Sites of memorising historical trauma: 'Austro-Hungarian theme' in Modern Bosniak literature</i>	423
Fatmir Alispahić: <i>Political reflections in Bosniak literature during the Austro-Hungarian period</i>	457
Hana Younis: <i>The influence of Austro-Hungarian subjects on every day life in Sarajevo before the Occupation in 1878</i>	469
Sonja Dujmović: <i>Views of Jelica Belović-Bernadžikowska from her Bosnian "Own room"</i>	481
Alma Leka: <i>Bosnia and Herzegovina on the Exhibitions during Austro-Hungarian rule</i>	503
Snježana Vasilj: <i>Archaeology and archaeological research in Bosnia and Herzegovina under the Austro-Hungarian administration</i>	517
Andrea Baotić: <i>Historicism in Architecture through the example of Catholic sacral buildings in Sarajevo, 1878 – 1918</i>	537
Željka Poloni: <i>Olomouc - the last resort of Bosnian soldiers</i>	561

V

Haris Zaimović: <i>Archival sources of Austro-Hungarian administration in the Archives of Bosnia and Herzegovina</i>	571
--	-----

FRANTIŠEK ŠÍSTEK

ČEŠKI PISAC I NOVINAR JOSEF HOLEČEK Kritički pogled na austrougarsku okupaciju BiH

Abstract: The paper analyzes the critical views of Czech writer and journalist Josef Holeček who vehemently opposed the occupation and later annexation of Bosnia and Hercegovina by Austria-Hungary. The author argues that his opposition towards the Austro-Hungarian presence in Bosnia and Hercegovina and the involvement of Great Powers in Balkan affairs in general was decisively influenced by Holeček's initial experience as the only foreign correspondent who covered the Montenegrin military advance into Hercegovina in 1876 and his pro-Montenegrin sympathies.

Key Words: *Josef Holeček, Austro-Hungarian occupation of Bosnia and Hercegovina, Hercegovina uprising, Montenegro, Pan-Slavism, Czech nationalism, ethno-religious communities of Bosnia and Hercegovina, "civilizational mission", degeneration.*

Ako u slučaju Josefa Holečeka¹ kažemo da govorimo o njegovim djelima koja su posvećena "Bosni i Hercegovini", onda pravimo ustupak prema ustaljenom historijskom nazivu te balkanske države. Naime, ako uzmemo u obzir njegova osobna iskustva, tematsku i geografsku usmjerenost njegovih tekstova – onda bismo prije svega trebali govoriti o Hercegovini. Holeček je 70-tih godina 19. stoljeća, kao mladi novinar, prvo posjetio i upoznao Hercegovinu. I njegova prva knjiga s bosansko-

---

¹ Josef Holeček (1853-1929), češki pisac, novinar i prevoditelj. Tokom svog intenzivnog književnog i publicističkog rada, dužeg od 50 godina, napisao je opširno, tematski i žanrovski raznovrsno i bogato djelo. Polazna tačka Holečekovih razmišljanja i stvaralaštva bila je slavenska ideologija s naglaskom na originalnost i prirodnost tradicionalne narodne kulture i seoskog načina života malih naroda istočne Evrope. Pored "domaćih" tema (prije svega ciklusa *Naši*, obimnog romana iz južnočeške seoske sredine), posvećivao se, između ostalog, Rusiji i bio je pod utjecajem ruskih "slavjenofila". Preveo je s finskog na češki jezik ep "*Kalevala*" i zbirku narodnih pjesama "*Kanteletar*". Ujedno je bio smatran i za vodećeg poznavaoca južnoslavenskih kultura i balkanskih političkih zbivanja, te za najvažnijeg kulturnog posrednika između tih zemalja i češke sredine. Na prelomu između 19. i 20. stoljeća, u utjecajnim dnevnim novinama *Národní listy*, uređivao je rubriku koja je donosila vijesti iz slavenskih zemljama. Uz veliki broj članaka, objavio je tridesetak knjiga sa isključivo južnoslavenskom tematikom – u dijapazonu od prevoda i publicističkih i putopisnih djela, pa sve do nekoliko pripovjedačkih zbirki, uključujući i jedan ep i roman.

hercegovačkom tematikom nosi naziv *Pjesme hercegovačke*.² Na Holečkevo viđenje bosanskohercegovačke problematike glavni utjecaj su imali njegovo slavenofilstvo i iskustva prvog boravka u Hercegovini i susjednim južnoslavenskim zemljama. Pretežna većina Čeha koji su do 1918. godine došli u kontakt s Bosnom i Hercegovinom za to iskustvo može, na ovaj ili onaj način, da zahvali austrougarskoj okupaciji. Česi su se obično s Bosnom i Hercegovinom upoznivali ili u uniformama K. und K. armije ili u okviru migracijskih valova koji su do okupirane – i trideset godina kasnije anektirane – zemlje doveli niz službenika, graditelja, muzičara, te ljudi mnogih drugih zanimanja iz svih krajeva podunavske Monarhije. Međutim, Josef Holeček je svoje ključno iskustvo stekao tokom ratnog pohoda crnogorske vojske knjaza Nikole,³ što je imalo presudan utjecaj kako na njegov kasniji način razmišljanja o balkanskoj problematici, tako i na kritički stav prema austrougarskoj okupaciji.

Među hercegovačkim ustanicima i s crnogorskom vojskom u pohodu na Hercegovinu

Holeček je do Hercegovine stigao “zaobilaznim putem”, preko svog prethodnog interesovanja za literaturu koja ga je oduševljavala još tokom gimnazijskih dana u Taboru. Budući da je u gimnaziji nekoliko njegovih drugova bilo iz Bugarske, prvo ga je privukla bugarska literatura. U to doba, kad je ideologija slavenske uzajamnosti predstavljala neodvojiv dio intelektualne atmosfere češkog nacionalnog preporoda, zanjelo ga je čitanje južnoslavenskih narodnih pjesama. Zbog toga se posvetio učenju južnoslavenskih jezika i prevodenju bugarske i srpske narodne poezije. Naravno, žudio je i da te zemlje posjeti osobno. Godine 1874. iskoristio je ponudu i prihvatio je posao privatnog učitelja u jednoj zagrebačkoj građanskoj porodici. Ali hrvatski glavni grad, tada pod velikim utjecajem njemačke kulture, ovog “osviještenog Slavena” nije baš oduševio. Zato Holeček, nakon izbijanja hercegovačkog ustanka 1875. godine, bez dvoumljenja koristi priliku i postaje izvještač dnevnih novina *Národní listy* te kreće u Dubrovnik. Zajedno sa ostalim dopisnicima, iz Dubrovnika je preko granice Osmanskog carstva odlazio među ustanike, na hercegovačku teritoriju.

Holeček je od početka svjesno rezignirao na ulogu objektivnog izvještača i otvoreno se postavio na stranu ustanika, pokušavajući svoje simpatije prenijeti i na češke čitatelje. Kasnije se, sa ironijom, sjećao svojih naivnih i idealističkih predstava: “O

² Josef Holeček, *Písň hercegovské*, Praha, I. L. Kober, 1877. Ovaj izbor iz narodne poezije – čije je izdanje u doba tzv. Istočne krize po Holečkovim namjerama trebalo doprinijeti “*jačanju simpatija našeg naroda prema malobrojnóm ali junačkom plemenu slavenskom koje je pružanjem žestog otpora turskoj tiraniji skrenulo pažnju i steklo poštovanje cijelog svijeta*” – predstavlja historijski prvu monografsku publikaciju koja je u cijelosti prijevod bosanskohercegovačke literature na češki.

³ Nikola I Petrović Njegoš (1841-1921), od 1860. do 1910. crnogorski knjaz, a nakon toga do 1918. kralj. Ključna osobnost crnogorske političke scene u drugoj polovini 19. i prvih dvadeset godina 20. stoljeća. Veći dio svoje vladavine bio je vrlo popularan u češkoj sredini.

ustanicima sam imao neodređene predstave koje je još u mom djetinjstvu pobudio poljski ustanak.”⁴ Na njegovo viđenje ustanka utjecaj su imala i živopisna predanja o praškim revolucionarnim zbivanjima iz 1848. godine, koja mu je prepričavao jedan od njihovih glavnih aktera, Josef Václav Frič,⁵ također u to vrijeme nastanjen u Zagrebu.⁶ Uprkos simpatijama koje je prema njima njegovao, osobno upoznavanje s hercegovačkim ustanicima mu je donijelo razočarenje. Brzo je shvatio da je impuls za ustanak došao prije svega iz ekonomskih pobuda: kršćanski ustanci su zahtijevali snižavanje poreza koje su plaćali muslimanskim zemljoposjednicima. Mladi češki novinar je prilikom razgovora sa ustanicima uzalud tražio neke dublje, nacionalnooslobodilačke ciljeve ili političku strategiju.⁷ Sukob između njegovih predstava i stvarnosti kao da je utjelovljivao ustanički vođa Mihailo Ljubibratić.⁸ Umjesto autentičnog i nacionalno osviještenog južnoslavenskog ratnika o kojem je maštao, Ljubibratić je, po Holečeku, bio tipični lik evropskog 19. stoljeća, romantični sanjar koji nema nikakve realne planove: “Htio je mnogo toga lijepog i korisnog, ali nije znao kako ni otkuda, niti s kim ni protiv koga, u duši je osjećao nesigurnost, ništa čestito nije mogao obaviti, a morao je biti potpora tolikim stvarnim ljudima od djela, za što su jasan cilj i samopouzdanje preduvjet.”⁹ Holečkovoj prirodi i njegovom idealu “čovjeka od akcije” više je odgovarao jedan drugi borac protiv Turaka – Peko Pavlović, s kojim će se prvi puta sresti na hercegovačkoj teritoriji.¹⁰ Pavlović, porijeklom iz Crne Gore, odlikovao se hrabrošću i žestinom: “Turske glave oko njega padaju kao kukuruzni klipovi. S Turcima se ne može boriti drugačije. Budući da su sami okrutni, zahtijevaju okrutnost i od protivnika.”¹¹

Nakon nekoliko boravaka na hercegovačkoj teritoriji u svojstvu ratnog dopisnika, Holeček je iz austrijske Dalmacije krenuo u susjednu Crnu Goru, koja se sve izrazitije angažirala u ustanku koji se rasplamsavao. Međutim, i u crnogorskom glavnom

⁴ Josef Holeček, *Rozmanité čtení II*, Praha, J. Holeček, 1886, 212. Misli se na poljski ustanak protiv ruske dominacije iz 1863. godine.

⁵ Josef Václav Frič (1829-1890), češki političar, revolucionar, novinar i pisac, predstavnik romantizma.

⁶ Josef Holeček, *Pero II*, Praha, Pražská akc. tisk, 1923, 290.

⁷ *Isto*, 288.

⁸ Mihailo Ljubibratić (1839-1889), sudionik hercegovačkog ustanka 1857-1862, nakon toga živio u Srbiji. Jedan od vođa ustanka 1875. godine. Kao povjerenik srpske vlade pokušao je da lično uspostavi kontrolu nad ustankom te je tako došao u konflikt sa crnogorskim interesima. Crnogorski knjaz Nikola mu je za zasluge dodijelio titulu vojvode, a potom ga protjerao iz Hercegovine. Ostatak života Ljubibratić je proveo kao emigrant u Srbiji.

⁹ Josef Holeček, *Za svobodu III*, Praha, F. Topič, 1910, 390.

¹⁰ Peko Pavlović (1818-1903), crnogorski ratnik, od 1876. godine vojvoda. Tokom hercegovačkog ustanka 1875-1878, kao eksponent crnogorske vlade, organizirao je jedinice dobrovoljaca i obezbjeđivao je crnogorsku kontrolu nad njima tokom ustanka. Nakon 1878, poslije konflikta sa knjazom Nikolom, otišao je u emigraciju (Srbija, Rusija, Bugarska). Godine 1885. se vraća u Crnu Goru.

¹¹ J. Holeček, *Za svobodu III*, 354. Holeček je kao novinar posjećivao samo tabore ustanika. Nije prisutvovao ni jednoj bici, tako da se njegovo živopisno opisivanje Peka Pavlovića kao ratnika ne zasniva na autorovom neposrednom uvidu.

gradu najprije je doživio razočarenje: nekomunikativnost Crnogoraca zaokupljenih pripremama za rat, neprekidne kiše, neodgovarajući smještaj i k tome svemu još i groznica – podrivali su njegovu fizičku i duhovnu snagu. Tek nakon što se u kafani koju je redovno posjećivao upoznao s nekoliko značajnijih ličnosti iz crnogorskog javnog života, počeo se postepeno izvlačiti iz depresije i socijalne izolacije.

Događaj koji je imao ključni utjecaj na njegov život, način razmišljanja i dugogodišnju književnu i novinarsku karijeru bio je pohod crnogorske vojske na Hercegovinu 1876. godine, u kojem je i sâm sudjelovao. Fizički naporan marš, nepostojanje snabdjevanja i primitivni uvjeti u vojnim taborima brzo su odvratili sve ostale strane izvještače. Istrajan, crnogorskoj strani jednoznačno naklonjeni Holeček je kao jedini preostali novinar pridobio naklonost crnogorske komande, uključujući i knjaza Nikolu, koji mu je poklonio konja i naredio članovima svoje pratnje da ga pripaze.¹² Tako je mladi češki novinar postao jedini strani svjedok pohoda crnogorske vojske u Hercegovinu. Njegove reportaže u novinama *Národní listy* među češkim čitateljima su izazvale veliku pažnju te samim novinama pomogle da se izvuku iz financijske krize i značajno povećaju tiraž.¹³ Holeček je svoje doživljaje iz Hercegovine također obradio i objavio u trotomnom djelu *Za slobodu*.¹⁴ Dotično djelo je, prije svega, opširna refleksija o crnogorskom “narodnom karakteru” i svjedočanstvo o odnosima koji su vladali u crnogorskoj vojsci. Crnogorski pohod protiv Turaka vidio je kao pravedni narodnooslobodilački rat. Prema njegovim riječima: “Crnogorci nisu išli da osvajaju niti radi plijena, već da bi od robova stvorili slobodne ljude.”¹⁵ Međutim, uprkos svom slavenofilski motiviranom procrnogorskom ushićenju i nastojanju da češkoj publici predstavi “plemenite crnogorske junake” kao uzor herojstva koji treba slijediti, Holeček je opažao i druge, manje idealistične aspekte ratne stvarnosti: “Crnogorci su na pohodu protiv Turaka popili mlijeko siromašnom Hercegovcu čiju domovinu su došli osloboditi.”¹⁶ Zajedno s njegovim drugim tekstovima, koji su nastali pod utjecajem hercegovačke anabaze, djelo *Za slobodu* predstavlja bogat izvor materijala za rekonstrukciju Holečekovih pogleda na hercegovačko stanovništvo. Osobni doživljaji i razmišljanja, stimulisani sudjelovanjem u crnogorskom vojnom pohodu u Hercegovinu, u svakom slučaju predstavljaju ishodište njegovih kasnijih kritičkih stavova prema austrougarskoj okupaciji i aneksiji Bosne i Hercegovine.

¹² J. Holeček, *Za slobodu II*, Praha, F. Topič, 1910, 101.

¹³ Holečkovu istrajnost i tvrdoglavost potvrđuje i činjenica, da je kao ratni reporter otišao prvo u Crnu Goru a onda s crnogorskom vojskom na pohod u Hercegovinu, iako ga je izdavač novina *Národní listy* Julius Grégr ostavio u Dubrovniku bez novca kojeg mu je obećao poslati. Vidi: J. Holeček, *Pero II*, 292.

¹⁴ Prvo, nepotpuno izdanje. Vidi: Josef Holeček, *Za slobodu. Kresby z bojů černohorských a hercegovských proti Turkům*, Praha, J. Holeček, 1878-1879 (dva toma). Drugo, kompletno izdanje. Vidi Josef Holeček, *Za slobodu. Černohorské tažení do Hercegoviny proti Turkům r. 1876*, Praha, F. Topič, 1909-1910 (tri toma).

¹⁵ J. Holeček, *Za slobodu II*, 178.

¹⁶ J. Holeček, *Za slobodu I*, Praha, F. Topič, 1909, 262.

Domovina jednog naroda tri vjere: Srba, Turaka, Latina

U jednom od svojih kasnijih djela, Josef Holeček je označio Bosnu i Hercegovinu za “zajedničku domovinu jednog naroda tri vjere”.¹⁷ Ova karakteristika relativno vjerno odražava njegovo cjeloživotno shvatanje – Južne Slavene je vidio kao narode koji su veoma bliski, srodni po svom zajedničkom slavenskom porijeklu, jeziku i kulturi. Kao uvjereni slavenofil, garanciju uspješnog kulturnog, političkog i privrednog razvoja južnoslavenskih naroda vidio je u njihovoj najužoj suradnji i integraciji, dok je na ispoljavanja partikularizma, regionalizma, nacionalne i vjerske isključivosti gledao vrlo kritično. On je, kao poštovatelj – odnosno izravni glorifikator narodne autentičnosti, osuđivao i odbacivao strane utjecaje i tendencije koje su, prema njemu, kvarile prvobitno čisti karakter slavenskih naroda, zavodeći ih i skrećući sa sopstvenog originalnog historijskog kursa i harmoničnog razvoja prilagođenog vlastitom “narodnom karakteru”. U svojim tekstovima sistematski je osuđivao cijelu skalu tobože štetnih stranih utjecaja, od balkanske politike Osmanskog i Habsburškog carstva, pa do prodiranja suvremene mode i imitacija zapadnog načina života. U okviru tih općih odrednica Holečekovog načina razmišljanja, formirao se i njegov pogled na bosanskohercegovačko društvo, karakterizirano tradicionalnom podjelom na tri etno-konfesionalne grupe iz kojih su se upravo tada, krajem 19. stoljeća, počele formirati nacije u modernom smislu te riječi. Bosanci i Hercegovci su se, slično kao i ostali Južni Slaveni, izjašnjavali za pripadnost jednoj od tri monoteističke vjeroispovjesti: pravoslavlju, islamu i katoličanstvu. Muslimani su, generalno, bili nazivani *Turcima*, katolici *Latinima*, a pravoslavni *Srbima*.¹⁸ Ključ na osnovu kojeg je Holeček donosio pozitivne ili, naprotiv, negativne sudove prema nekoj od dotičnih etničkih grupa bio je njihov preovladavajući stav prema stranoj vlasti – prvo prema osmanskoj, a onda i austrougarskoj.

Polovinom 70-tih godina 19. stoljeća, u vrijeme Holečekove prve posjete Hercegovini, višestoljetna turska hegemonija preživljavala je svoje posljednje, dosta dramatične trenutke. U očima mladog radikala Holečeka, najbolje je po pitanju otpora prema osmanskoj vlasti prolazilo pravoslavno stanovništvo, iz čijih redova je bila regrutovana većina ustanika. Shodno tome, pravoslavne je Hercegovce obično opisivao sa znatnom dozom simpatije, kao narod koji je, uprkos tome što je dugo bio porobljen, u dobroj mjeri sačuvao svoju narodnu izvornost i kulturu.¹⁹ Neke od Hercegovaca, koji su se u

¹⁷ Josef Holeček, *Národní moudrost. Studie a úvahy*, Praha, F. Topič, 1919, 493.

¹⁸ Od te tri skupine su se krajem 19. i početkom 20. stoljeća formirali suvremeni narodi Bosne i Hercegovine. Katolički identitet prerastao je u hrvatsku nacionalnu svijest, dok su bosanski muslimani primili bošnjačku nacionalnost. Prvobitno multikonfesionalna odrednica *Srbi* se i u BiH, slično kao u susjednim oblastima (s izuzetkom Crne Gore, gdje se većina pravoslavnog stanovništva izjašnjava kao Crnogorci) učvrstila kao moderni etnonim.

¹⁹ Holeček je jednoznačno podržavao težnje za ukidanjem turske vladavine na Balkanu, ali za razliku od brojnih drugih promatrača nije projicirao uvriježene predstave o osmanskome teroru u daleku prošlost. Naprotiv, upozoravao je da se položaj kršćanskog stanovništva izrazito pogoršao tokom

drugo polovini 70-tih godina 19. stoljeća borili u crnogorskoj vojsci i s kojima je imao priliku da se osobno upozna, opisao je u svojim pripovjetcima, reportažama i putopisima kao ideal južnoslavenskog junaštva. Zapažao je, međutim, i to da je na pravoslavne Hercegovce višestoljetno ropstvo ostavilo negativne posljedice. Pravoslavni Hercegovci su mu, naročito u poređenju sa Crnogorcima – koji su dolazili iz faktički nezavisne države, povremeno izgledali kao nedovoljno samopouzdana, neratoborni i pretjerano uslužni.²⁰ Ovo je tek ilustracija Holečekovog načina razmišljanja u kojem je glavnu ulogu igrala ideja nacionalne samobitnosti. Spoljne utjecaje – tj. višestoljetno podaništvo multietničkim carstvima – on je nedvosmisleno osuđivao kao instrumente i posljedice tuđinske dominacije koji su kvarili i korumpirali izvorni mentalitet slavenskih naroda, bilo da je riječ o Česima ili Hercegovcima.

Holečekovo viđenje “Turaka”, tj. lokalnih slavenskih muslimana je osebujno i kompleksno.²¹ On je južnoslavenske muslimane uvijek vrlo dosljedno razlikovao kako od Albanaca, od kojih su se mnogi također deklarirali kroz pripadnost islamu, tako i od “pravih” maloazijskih Turaka. Negativno viđenje “Turaka” u velikoj je mjeri preuzeo od Crnogoraca, za koje su oni u 19. stoljeću predstavljali tradicionalne neprijatelje. “Turci” su, dakle, kod Holečeka suprotnost Crnogorcima, izrodi koji su primili vjeru i vrijednosti osmanskih “osvajaca”. Oni su “nasljedni neprijatelji” Crnogoraca koji su na bojnopolju uglavnom brojniji, ali su zato na moralno nižem nivou od svojih herojskih protivnika. Međutim, to je samo jedna strana Holečekove slike “Turaka”, koja ni slučajno nije crno-bijela. Bosanskohercegovačke “Turke”, kao i njihove susjede druge vjere, Holeček je vidio kao jedan narod. Stoga crnogorski pohod u Hercegovinu nije smatrao samo zajedničkom borbom pravoslavnih Crnogoraca i Hercegovaca protiv tuđe vlasti, već i bratoubilačkim krvoprolićem. U svom djelu, on na mnogim mjestima ističe da se odnosi između Crnogoraca i “Turaka” ne mogu okarakterisati kao uzajamna fanatička mržnja, jer je pravoslavno i muslimansko stanovništvo, uprkos periodičnim konfliktima, spojeno brojnim međusobnim vezama, zajedničkim interesima i patrijarhalnim mentalitetom. Josefa Holečka je posebno fascinirao fenomen islamizacije, kojem je posvetio brojna razmatranja u svojim publicističkim radovima, te ga iz različitih uglova pokušavao prikazati i u svojim pripovjetcima i poeziji.²² Uz relativno jednodimenzionalne koncepcije u kojima slavenski muslimani

19. stoljeća, dok je u vrijeme prosperiteta osmanske države njihov položaj bio znatno bolji. Vidi J. Holeček, *Ruskočeske kapitoly*, Praha 1891, 260.

²⁰ J. Holeček, *Za svobodu II*, 274-275.

²¹ O predstavi Turaka i muslimana u djelu Josefa Holečka vidi: František Šístek, Crnogorski muslimani u radovima Josefa Holečka, Podgorica, *Almanah*, 2001, br. 15-16, 61-70; isti, Orientalismus, erotika a násilí v díle Josefa Holečka, u: *Studia Balcanica Bohemo-slovaca VI. Příspěvky přednesené na VI. mezinárodním balkanistickém sympoziu v Brně ve dnech 25.-27. dubna 2005.* (gl. ur. Ladislav Hladký), Brno, Historický ústav AV ČR, 2006, 741-754.

²² Fenomen islamizacije čini glavnu temu najduže češke pjesme 20. stoljeća – Holečekovog epa *Sokolovič* (Praha, 1922.). Obzirom na temu ovog referata, zanimljivo je kako je Holeček historijski

predstavljaju utjelotvorenje tuđe civilizacijske i političke dominacije (dok pravoslavci personificiraju podjarmljeni – ali buntovnički – narod koji je očuvao svoje izvorne nacionalne vrijednosti), kod Holečeka se mogu naći i drugačija viđenja po kojima muslimani i pravoslavci, odnosno njihove kulture i načini života, predstavljaju dva pola koja se međusobno nadopunjavaju – ženski i muški princip: “u Crnogorcima sam našao otjelotvorenje južnoslavenske junačke pjesme, u Bosancima ženske.”²³

Po Holečekom viđenju, u kojem je ključnu ulogu imao odnos pojedinih hercegovačkih etnokonfesionalnih grupa prema stranoj hegemoniji, najgore su prošli katolici. Dok se pravoslavni, po njemu, “podjarmljuju iz neminovnosti, nose jaram, ali sami pod njega ne podmeću vrat, [...] Latini sami guraju glavu u turski jaram” i, navodno, su “savršena raja”, lojalna turskoj vlasti, za koju predstavljaju najmanju opasnost od sve tri zajednice.²⁴ Katolicima je, nužno je napomenuti, u kontekstu Holečkovog bosanskohercegovačkog opusa posvećen minimalan prostor. Razlog je jednostavan: on se kretao isključivo u onim oblastima koje su naseljavali pravoslavni i muslimanski Hercegovci, dok se s katolicima susretao samo sporadično. Njegovo zapostavljanje katolika i njihovo ne baš laskavo opisivanje vodi porijeklo iz njegovog generalno antikatoličkog i antiklerikalnog općeg stanovišta – u tadašnjim češkim nacionalističkim krugovima sasvim uobičajenog, što je također bilo povezano i sa njegovim rezervisanim, gotovo neprijateljskim odnosom prema Austro-Ugarskoj monarhiji. Relativna susretljivost katoličkog stanovništva prema habsburškoj okupaciji BiH samo je pojačala njegov omalovažavajući stav i odnos. Neposredno nakon raspada Monarhije i nastanka Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Holeček je četrdesetogodišnje austrougarsko prisustvo u BiH komentirao slično kao nekad osmansku upravu: okupaciju su, po njegovom mišljenju, proživljavali “najburnije pravoslavni Srbi, manje burno muhamedanci i bez ikakvog uzbuđenja katolički Hrvati.”²⁵

Ipak, u skladu s njegovom cjeloživotnom vjerom u ideal slavenske sloge, Holeček se čvrsto nadao pobjedi integracijskih tendencija među Južnim Slavenima. U prvom redu po pitanju odnosa između muslimana i pravoslavnih, želio je vjerovati da će se “jednom razumjeti, da će odstraniti prepreke koje je između njih vrijeme podiglo i da će jedni u drugima, zahvaljujući nacionalnoj ideji, prepoznati rođenu braću”. Prema katoličanstvu i islamu – koje je smatrao za ideološko-politička oruđa stranih interesa koji na neprirodan način dijele i protiv sebe huškaju sudbinski srodne južnoslavenske narode – Holeček je bio vrlo kritičan. U ovom kontekstu je očigledno

materijal iz 17. stoljeća u ovom književnom djelu prilagodio svojim potrebama. Glavni lik epa, veliki vezir Mehmed paša Sokolović, se rodio u istočnoj Bosni, gdje je, između ostalog, dao sagrađiti višegradsku ćupriju, poznatu iz Andrićevog romana. Unatoč poznatim faktima, Sokolović je u Holečkovom djelu porijeklom iz Grahova, tj. iz njemu najdraže južnoslavenske zemlje – Crne Gore.

²³ J. Holeček, *Rozmanité čtení II*, 211.

²⁴ *Isto*, 63.

²⁵ J. Holeček, *Národní moudrost*, 493-494.

da je Holeček bio vrlo kritičan prema habsburškoj, osmanskoj i uopće politici velikih sila na Balkanu, ali da je, u isto vrijeme, bio praktično slijep za imperijalističke tendencije carske Rusije, eklatantno manifestirane kroz političku instrumentalizaciju slavenstva i pravoslavlja. Takav odnos bio je jedna od logičnih posljedica Holečekove slavenske ideologije po kojoj je nacionalno i kulturno “autentično slavenska” Rusija igrala ulogu “zaštitnika” slavenskih interesa. Ipak, treba naglasiti činjenicu da je kao autor prije svega isticao prosto, seljačko stanovništvo, koje je, bez obzira na konfesiju i regionalne razlike i barijere, umjelo u praktičnim stvarima svakodnevce naći “zajedničku riječ”. Tu viziju živopisno ilustrira Holečekova pripovijetka “*Sto dukata Luke Filipa Pipera*” (*Sto dukátů Luky Filipova Pipera*) o Crnogorcu koji je u boju zarobio “Turčina” – Ibru, Bosanca od Zvornika, jednako siromašnog kao i on. Obojica se brzo prijatelje i, prije nego Ibro nakon rata krene na put kući, svečano će se pobratimiti i postati kumovi. “Sudbina Turčina, ako je siromašan, nije ništa bolja od sudbine kršćana. Čija je vjera bolja – to zna samo Bog, a naše hodže i vaši popovi to ne odlučuju”,²⁶ kaže Holečekov lik Ibro.

Holečekova kritika ideje kako Česi trebaju slavenskim narodima biti posrednici zapadne civilizacije

U Holečekovim tekstovima ne nalazimo jasno artikuliranu predstavu o tome kako je on – od svog prvog dolaska u Hercegovinu 1875. pa do 1918. godine – zamišljao idealno državnopravno rješenje položaja Bosne i Hercegovine. U svom ranom djelu posvećenom zbivanjima povezanim s pohodom crnogorske vojske u Hercegovinu 1876. godine, pun je oduševljenja za crnogorske ratne ciljeve koje je, po pravilu, interpretirao kao težnju za oslobođenjem bratskih Južnih Slavena okupiranih Osmanlijama. Holeček je nesumnjivo smatrao za prirodan proces pripajanje Hercegovine Crnoj Gori te, u širem kontekstu, kako bi podjela južnoslavenskih zemalja pod turskom vlašću (uključujući i Bosnu i Hercegovinu) među novonastalim slavenskim kršćanskim državama – Srbijom, Crnom Gorom i Bugarskom – bilo najprikladnije rješenje. Međutim, međunarodnopolitička situacija se nakon Holečekovog povratka u Prag razvijala u drugom pravcu. Zaključci Berlinskog kongresa iz 1878. godine bili su znatno manje velikodušni prema aspiracijama novonastalih slavenskih država jugoistočne Evrope nego prethodne odluke velikih sila koje je Rusija praktično bila iznudila u okviru sanstefanskog sporazuma. Bosna i Hercegovina je pripala pod austrougarsku upravu. Holeček, koji je u to vrijeme radio kao urednik satiričkog časopisa *Brousek*, navodno je bio čvrsto odlučio da ni po koju cijenu ne sudjeluje u austrougarskom pohodu na Bosnu i Hercegovinu. Pjesnik Adolf Heyduk²⁷ ga je,

²⁶ J. Holeček, *Černohorští junáci*, Tábor, 1902, 88.

²⁷ Adolf Heyduk (1835-1923), češki pjesnik koji je, kao i Holeček, porijeklom iz južne Češke.

zahvaljujući svojim vezama, spasio od poziva u vojsku.²⁸ Tako je Holeček, umjesto da se kao vojnik uključi u okupaciju, mogao da piše satiričke članke u *Brousku*, u kojim je na šaljiv način preuveličavao negativne pojave koje je donosila okupacija. Međutim, ushićenje panslavenskom idejom, koje je u to vrijeme obuzimalo češku javnost i koje je vrhunac doseglo u drugoj polovini 70-tih godina 19. stoljeća, ubrzo nakon Berlinskog kongresa je popustilo. Kao da su tada Česi – prema kritičkim riječima Holečeka – prestali biti Slaveni i, umjesto toga, postali Austrijanci.²⁹ Uprkos tome što je interesovanje oslabilo, Holeček je u godinama i desetljećima koja su uslijedila nastavio propagirati bliskost među slavenskim narodima i objavljivati članke, putopise, analize i pripovijetke s južnoslavenskom tematikom. Ostao je vjeran glavnim stajalištima svoje ideologije koja se formirala na osnovu iskustva i premišljanja iz perioda njegovog sazrijevanja 70-tih godina, te im se do kraja života na ovaj ili onaj način vraćao. Jedna od konstanti Holečkovih premišljanja svakako je kritički odnos prema austrougarskoj okupaciji Bosne i Hercegovine.

Holečekovo negativno viđenje okupacije i kasnije aneksije nije bio jedini, čak ni dominantan, izraz raspoloženja tadašnje češke javnosti prema dotičnim pitanjima. I on sâm trezveno primjećuje da je većina Čeha očekivala od okupacije i aneksije nove provincije, prije ili kasnije, ličnu ekonomsku – a eventualno i političku – korist.³⁰ Sa sličnim stavovima i očekivanjima svojih sunarodnjaka je tokom nekoliko desetljeća u više navrata polemizirao. U biti, nije se radilo tek o sporu oko različitih stajališta spram sudbine Bosne i Hercegovine. Holeček se oštro okomio na cijelu tadašnju češku idejnu i duhovnu klimu za koju je karakteristično i vrlo rašireno bilo shvatanje i vjera kako Česima pripada uloga “civilizacijske prethodnice” evropskog Zapada za ostale Slavene i druge istočnoevropske narode. Čini se da se njegov negativni stav prema sličnim shvatanjima i tendencijama kristalizirao još u polemikama vezanim za češku književnost, o pravcu u kojem bi se trebala razvijati, a koje je 70-tih godina 19. stoljeća žučno vodio sa svojim suvremenicima. Dok se većina tadašnjih književnika i prevoditelja okretala ka velikim nacionalnim književnostima evropskog zapada te isključivo u njima tražila i vidjela inspiraciju, Holeček je nove uzore i teme tražio u književnim i folklornim tradicijama manjih naroda istočne Evrope, a bio je otvoren i za ideju da bi se češka kultura trebala takođe izložiti i otvoriti i udaljenijim i egzotičnijim utjecajima i izvorima inspiracije. Odbacivao je kao pogrešan rašireni nazor svojih literarnih suvremenika kako je zadatak i uloga češke književnosti u tome da “prenese svjetlost Zapada” na slavenski Istok.³¹

Slično kao u književnosti, Holeček je ideje o političkoj i ekonomskoj posredničkoj misiji češkog naroda u smjeru istoka smatrao za opasne iluzije. Sami Česi su,

²⁸ J. Holeček, *Pero IV*, Praha, 1925, 71.

²⁹ J. Holeček, *Ruskočeské kapitoly*, 122.

³⁰ J. Holeček, *Národní moudrost*, 495.

³¹ J. Holeček, *Pero III*, 149.

po njegovom mišljenju, vrijednosti evropske civilizacije primali preko Njemačke i Nijemaca, a ti su i sami često bili tek posrednici drugih utjecaja, npr. francuskih ili talijanskih. Holeček je smatrao da se drugi slavenski narodi mogu i sami okrenuti izvorima zapadne inspiracije ako budu imali potrebu za tim (“autentični” zapadni izvori inspiracije su se, po njemu, ionako nalazili uglavnom izvan njemačke govorne oblasti), i to bez ikakvih posrednika.³² Konkretno u slučaju Bosne i Hercegovine, Holeček je u prvom redu kritizirao političke stavove Narodne stranke (tzv. *staročeha*) na čijem čelu je stajao František Ladislav Rieger.³³ “Staročesi” su očekivali da će porast slavenske populacije u Austro-Ugarskoj, do kojeg je došlo nakon okupacije, u najmanju ruku prinuditi austrougarsku političku vrhušku da počne činiti značajnije ustupke svim slavenskim narodima u Monarhiji. Oštro je polemizirao sa nazorom Narodne stranke da je za ostvarenje njihovih austroslavističkih ciljeva (iznad svih višeg stupnja političke autonomije čeških zemalja u okviru Carevine) dovoljno biti strpljiv i pouzdati se u neminovnost etno-političke evolucije Monarhije. Naprotiv, po Holečkovom mišljenju, konzervativni dio češke političke garniture je svojim pozitivnim odnosom prema okupaciji iznevjerio plemenite slavenske ideje i radio u korist neprijateljskoj velesili – Austro-Ugarskoj. Holeček je kao nerealnu i neosnovanu smatrao i raširenu predstavu da će pripajanje novih zemalja biti korisno i za Čehe, makar u ekonomskom smislu, jer je vladajući establišment preferirao poslovne i druge interese austrijskih Nijemaca i Mađara, a ne Čeha.³⁴ Devedesetih godina 19. stoljeća, kad je politika “staročeha” počela osjetno gubiti na popularnosti i uvjerljivosti, Holeček je sa neskrivenim zadovoljstvom i zluradošću kritizirao već ostarjelog Riegera konstatirajući da “u naše vrijeme možemo samo još od ponekog starijeg sklerotičnog gospodina čuti da je misija češkog naroda da bude pionir zapadne civilizacije na slavenskom istoku.”³⁵

“Divlji Zapad” Austro-Ugarske

Položaju Bosne i Hercegovine Holeček će se ponovo intenzivnije posvetiti na prelazu 19. u 20. stoljeće. Tada je poduzeo duže studijsko putovanje po “zapadnim zemljama balkanskog poluostrva”. Imao je u planu da dojmove i uvide s tog putovanja obradi u nekoliko zasebnih knjiga, ali svoj plan nije uspio ostvariti. Nakon knjige “Na Crnu Goru” (*Na Černou Horu*), koja sadrži i opis putovanja preko Slovenije, Hrvatske i Dalmacije, te publikacije “Crna Gora krajem stoljeća” (*Černá Hora koncem věku*) objavljuje još i djelo “Bosna i Hercegovina u vrijeme okupacije”

³² J. Holeček, *Pero IV*, 29-30.

³³ František Ladislav Rieger (1818-1903), značajni češki političar i publicista, predstavnik staročehske stranke.

³⁴ J. Holeček, *Pero IV*, 29-30.

³⁵ J. Holeček, *Ruskočeské kapitoly*, 194.

(*Bosna a Hercegovina za okupace*).³⁶ Međutim, planirani drugi dio knjige o Bosni i Hercegovini nije stigao napisati, isto kao što je, obrazlažući to političkom situacijom koja se isuviše brzo mijenjala, odustao i od pripremane knjige o Srbiji na kraju vladavine dinastije Obrenovića. Uprkos tome što je bez drugog dijela djelo “Bosna i Hercegovina u vrijeme okupacije” ostala torzo i što u njoj, geografski gledajući, ponovo referira pretežno svoje doživljaje, zapažanja i dojmove iz Hercegovine, Holečekov stav spram situacije u zemlji nakon dva desetljeća austrougarske okupacije vrlo je jasan.

Holeček se osobito fokusira na ulogu koju su Česi imali u administraciji okupirane provincije i na odnos češke javnosti prema sistemu okupacione uprave. Autor, koji je inače i prema slabostima vlastitog naroda veoma kritičan – a koji je itekako britkim i zajedljivim riječima znao ismijavati negativne pojave i osobe koje mu nisu bile simpatične,³⁷ postavlja se ovaj put vrlo pozitivno u svojoj ocjeni odnosa češkog naroda u cjelini spram okupacije Bosne i Hercegovine. Jednoznačno hvali tadašnje preovladavajuće stajalište češkog tiska, te političara i intelektualaca, koji su okupaciju kritizirali i zauzimali se da lokalno stanovništvo dobije veće ovlasti u upravljanju zemljom. Prema Holečekovom objektivnom vrjednovanju, ta zalaganja nisu postigla svoj cilj na praktičnom političkom nivou, ali su zato doprinijela produbljivanju čeških odnosa s južnoslavenskim narodima. “Moralni efekt činjenice da jedino Česi od svih naroda iz Austro-Ugarskog carstva istupaju kao hrabri, iskreni i dosljedni branitelji okupiranog stanovništva je ogroman. To je primijećeno na cijelom Balkanu i širi dobro ime češkog naroda, povjerenje u njega i značajno ga je približilo slavenskom Istoku.”³⁸ Po Holečekovom mišljenju, došlo je do značajnog zblizavanja Čeha sa bosanskim stanovništvom, i to ne samo na političkom nivou, već i u svakodnevnom životu.³⁹ Češki vojnici i oficiri pomažu Bosancima – često i protiv volje vlastitih nadređenih – i nastoje da utječu na austrougarsku vojsku da se prema domaćem stanovništvu ponaša korektno. Bez obzira na zajedničko slavensko porijeklo, po Holečekovom mišljenju bilo je to “pravo čudo” da su se “oba naroda”, koja su se stoljećima razvijala u potpuno

³⁶ Josef Holeček, *Na Černou Horu*, Praha, J. Holeček, 1899; isti: *Černá Hora koncem věku*, Praha, J. Holeček, 1899; isti: *Bosna a Hercegovina za okupace*, Praha, J. Holeček, 1901.

³⁷ U odmjerenoj i suzdržanoj češkoj intelektualnoj sredini tog vremena, Holeček je često bio shvaćan kao egzotični radikal koji je isuviše dugo boravio među “divljim” Balkancima, gdje se “zarazio” ekstremističkim načinom razmišljanja. Holeček je, opet, javno izvrgavao ruglu češko društvo kao plitko, neodlučno i neenergično.

³⁸ J. Holeček, *Bosna a Hercegovina za okupace*, 4.

³⁹ Više o razvoju čeških predstava i stereotipa o bosanskim muslimanima u posljednjim desetljećima postojanja Austro-Ugarske vidi: Adin Ljuca, “Turci a Švábové, nebo slovanští bratři? Český pohled na bosenské muslimy v letech 1878-1918.” u: *Pravda, láska a ti na “Východě”. Obrazy středoevropského a východoevropského prostoru z pohledu české společnosti (materiály z konference konané 12. listopadu 2005 na Fakultě humanitních studií UK v Praze)*, (ur. Mirjam Moravcová, David Svoboda, František Šístek), Praha, FHS UK, 2006, 122-134.

različitim kulturno-civilizacijskim uvjetima, uspjela za relativno kratko vrijeme vrlo dobro zblížiti.⁴⁰

Na sličnoj idejnoj liniji Holeček je promišljao i o tendenciji dugotrajnog prodiranja srednjoevropskih zemalja, u prvom redu Njemačke i Austro-Ugarske, u smjeru na jugoistok. Za taj proces prihvaćen je izraz – kasnije vrlo ispolitiziran, a nakon Prvog svjetskog rata i profaniran – “Drang nach Osten”. Iako je Holečeku bilo svojstveno antinjemačko raspoloženje, samu tu tendenciju nije osobito osuđivao. Smatrao je za logičan historijski proces činjenicu da srednjoevropske privredne, političke i kulturne pozicije na Balkanu u svakom pogledu jačaju nakon odlaska osmanske vlasti te naglašavao kako je za češke zemlje dobro što se nalaze i kreću u smjeru tog dinamičnog širenja sfere srednjoevropskog utjecaja. Rezerviran odnos imao je prije svega prema činjenici da taj *prodor na istok* u najvećoj mjeri kontroliraju njemačke, mađarske i austrijske političke elite na račun slavenskih naroda, sukladno vladajućem geopolitičkom i ekonomskom odnosu snaga.⁴¹ Dakle, ni Holeček (inače vrlo kritičan i proslavenski, a uz to i ideolog seljaštva, patrijarhalizma te protivnik modernog kapitalizma) se nije postavljao a priori negativno prema srednjoevropskoj ekonomskoj ekspanziji na Balkan. U fokusu njegove principijelne kritike i skepse bili su, prije svega, neravnopravni i diskriminatorni uvjeti pod kojima su u tom procesu sudjelovali kako Česi, tako i Južni Slaveni. Dugotrajno političko-ekonomsko natjecanje srednjoevropskih i balkanskih naroda oko sudjelovanja i kontrole nad ovim kompleksnim procesom trebalo je, po njegovom mišljenju, da izvrši presudan utjecaj na političke odnose u cijeloj srednjoj i istočnoj Evropi, uključujući i češke zemlje. U tom smislu, Holeček je tada izgovorio famoznu rečenicu koja je u to vrijeme, dakle 1901. godine, ostala gotovo nezapažena, ali će zato u godinama nakon Prvog svjetskog rata biti često citirana gotovo kao proročanska: “Čini se da će uskoro o sudbini našeg naroda biti odlučena ne na domaćoj teritoriji, već na Balkanu – odlučeno na duge godine, a možda i zauvijek.”⁴²

Na drugoj strani, prema samoj okupaciji se Holeček, sebi dosljedno, uvijek odnosio negativno. Položaj Bosne i Hercegovine pod austrougarskom upravom uspoređivao je često sa američkim “Divljim Zapadom” ili položajem zapadnoevropskih kolonija. Pri tome je, između ostalog, često ukazivao na razgranati i masivni austrougarski vojni i policijski aparat u BiH, od brojnih kasarni i vojnih posada razbacanih

⁴⁰ *Isto*, 20. Holeček, naravno, ponašanje Čeha prema lokalnom stanovništvu u cjelini ne idealizira te upozorava i na iznimke koje su, ukupno gledajući, remetile tolerantni i nekonfliktni suživot Bosanaca i Čeha: “Čuo sam za jednog svog zemljaka da je u Gacku, uz pomoć svog agitatora Zelenbuhe, mamio Crnogorce preko granice i onda ih ubijao tako da bi njihove porodice mislile da su ih pobili Hercegovci, te da je, isto tako, ubijao Hercegovce i leševe bacao na crnogorsku teritoriju ne bi li ožalošćenu rodbinu naveo na pogrešan trag da pomisle kako su njihove najbliže pobili Crnogorci. Tako je htio da Hercegovce i Crnogorce zavadi.” J. Holeček, *Bosna a Hercegovina za okupace*, 27.

⁴¹ *Isto*, 76-79.

⁴² *Isto*, 4.

po cijeloj zemlji, pa do brižljive kontrole kretanja stranaca. To je, prema njegovim vlastitim svjedočenjima, bilo u velikoj opreci sa situacijom u susjednoj Crnoj Gori, gdje je vladala potpuna sloboda kretanja i kontakta sa lokalnim stanovništvom.⁴³ Uočavao je da se podunavska Monarhija u okupiranim provincijama pokazala u velikoj mjeri kao dobro organizirana i vrlo birokratizirana policijska država. Promjene u životu bosanskog stanovništva uslijed modernizacije i prodora srednjoevropskog načina života su ga doslovno užasavale. Po njegovom mišljenju je nakon dvadeset godina okupacijske uprave došlo ne samo do dezintegracije izvorne kulture, već i do fizičke degeneracije bosanskog stanovništva. Kao polazna tačka pri kontemplacijama o degenerativnom utjecaju okupacije služila mu je paralela sa sudbinom lokalne hercegovačke pasmine konja. Unikatni hercegovački konj se, po Holečku, razlikovao od pasmina rasprostranjenih po ostatku Evrope. Njegova svojstva su odlično odgovarala lokalnoj sredini i potrebama Hercegovaca. Po okupaciji je, međutim, došlo do ubrzane degeneracije tradicionalne lokalne pasmine kao posljedica križanja sa stranim, obično krupnijim pasminama. Hercegovački konj je tako naprasno degenerirao i praktički izumro, a da nove pasmine i križanci njegovu tradicionalnu ulogu i mjesto u svakodnevnom životu nisu uspjeli zamijeniti. Sličnim procesom prošlo je, po Holečku, i lokalno stanovništvo: okupacija ih je "fizički pokvarila", pa su mu Hercegovci i Bosanci počeli izgledati kao vidno slabiji, niži i upadljivo svjetliji nego što ih je pamtio otprije. Zaključio je da je došlo do dramatičnog prorjeđenja "prvobitne tamne rase na cijelom Balkanu". Pri tom se, navodno, nije radilo o posljedicama seksualnih kontakata između srednjoevropskih pridošlica i južnoslavenskih starosjedilaca. Kako Holeček nije umio precizno objasniti mehaniku te navodne degeneracije, posezao je za metaforama: "To je, prije svega, posljedica djelovanja moralnih uzroka. Kao što se zdrava jabuku kvari u blizini sagnjile, tako je i ovdje originalna srpska rasa (sic!) izložena zarazama koje na nju prelaze uslijed prisustva tuđih rasa, i to uprkos tome što originalna srpska rasa, sluteći opasnost, ne samo da ne ulazi u bliže kontakte s tuđinima, nego ih čak i izbjegava."⁴⁴

⁴³ *Isto*, 38.

⁴⁴ *Isto*, 10. Nepreciznim pojmom "srpska rasa" Holeček je često označavao i Hrvate, odnosno sve Južne Slavene osim Bugara. Postojanje tobožnje fizičke degeneracije, kao posljedice austrougarske okupacije, konstatirao je i u drugim južnoslavenskim zemljama, što ilustrira sljedeći fragment: "Stanje dalmatinskog naroda je tako bijedno da je brzina kojom degenerira vidljiva golim očima, i to kako u gradovima tako i u selima. To naročito važi za primorska mjesta. U Splitu sam za vrijeme Božijeg Tijela promatrao ljude u procesiji, ostavljali su strašan dojam. Vidio sam svekoliku školsku omladinu osnovnih i srednjih škola, kojih su u Splitu dvije, i moram reći, da sam bio užasnut raznovrsnoću i mnoštvom rahitičnih lubanja koje sam vidio. A rahitičnost je ovdje tako drastična da se s godinama ne smanjuje, već ostaje za cijeli život," (J. Holeček, "*Černá Hora koncem věku*", Praha 1899, 149.) Dok je tuđinska vlast uzročnik degeneracije izvorne narodne kulture i fizičkog stanja stanovništva, nezavisnost i suverenitet imaju, po Holečku, suprotan efekt. Tako o crnogorskom seocetu koje leži odmah iza granice sa austrijskom Dalmacijom piše: "Tu živi, u relativnom blagostanju, višečlana porodica. Nakon dugog putovanja, opet vidim zadovoljne, zdrave i smireno poduzetne fizionomije,

Holečekova vizija budućeg idealnog uređenja kako Bosne i Hercegovine, tako i cijele jugoistočne Evrope se valjda najadekvatnije može izraziti sloganom “Balkan balkanskim narodima”. Svoj ideal vjerovatno je najpregnantnije izrazio u priči “Peko Pavlović u emigraciji” riječima jednog od svojih omiljenih junaka. U priči koja se odvija početkom 80-tih godina 19. stoljeća, nekadašnji sudionik hercegovačkog ustanka razgovara u Sofiji s bugarskim knezom Alexandrom Battenbergom o međunarodnoj situaciji, pa mu kaže: “Opet ta Evropa, opet te velike sile! ... U sve nam se petljaju. Nikakva dobra Balkanci od njih nisu vidjeli, samo zlo. Kad bismo bili sami, nekako bismo međusobno izravnali račune: neko bi izravnavao britkim handžarom, a neko spretnim jezikom, i sve bi dobro bilo. Ali Evropa ne želi na Balkanu mir, htjela bi da se mi međusobno izjedemo, dok nam se ona uvlači korak po korak. I kad bi se konačno uvukla dovoljno duboko, a mi se u međuvremenu potamanili – proglasili bi se za naše gospodare. Sudbina Bosne i Hercegovine trebala bi svima biti opomena.”⁴⁵ Iz današnje perspektive evidentno je da je Holeček u svom idealiziranju originalnosti i prirodnosti kulturnih tradicija slavenskih naroda potcijenio negativni potencijal pritajen kako u njihovim međusobnim nesuglasticama i konfliktima, tako i unutar svakog od pojedinih naroda (socijalni, ideološki i ekonomski antagonizmi).

Kad je Austro-Ugarska 1908. godine konačno anektirala Bosnu i Hercegovinu, Holečekova reakcija bila je, prema očekivanju, negativna – na liniji sa njegovom dugogodišnjom konzistentnom publicističkom aktivnošću i pricipijelnošću po tom pitanju. Tom prilikom ponovio je niz svojih argumenata, primjedbi i nazora protiv više od tri desetljeća austrougarske uprave, nazora koji su u njemu dugo sazrijevali i koje smo u ovom referatu pokušali naznačiti u glavnim crtama. Kao što smo vidjeli, na Holečekovo viđenje Bosne i Hercegovine ključni utjecaj imali su neposredno iskustvo novinskog izvještača u pohodu crnogorske vojske u Hercegovinu 1876. godine, te njegov ideal o slavenskoj kulturnoj autohtonosti i autentičnosti koja Južnim Slavenima daje legitimno pravo na samostalan politički razvoj i nacionalno i kulturno samoodređenje izvan okvira velikih višenacionalnih imperija. Iz specifične perspektive tadašnjeg češkog javnog i kulturnog mnijenja, Holečekovi politički nazori često su bili interpretirani kao ekstravagantni (počesto i kao preoštri, čak konfliktni) stavovi književnika kome je još za života dodijeljen i priznan status nacionalnog klasika. U širem evropskom kontekstu, međutim, Holečekovi tekstovi o Južnim Slavenima – ubrajajući tu i njegove radove posvećene bosanskohercegovačkoj tematici – prije se doimaju kao zanimljiv i neobičan primjer intelektualnog transfera. Holeček je inspiraciju i uporište za svoje nazore (pored neospornog utjecaja ruskih

---

kakve krase stanovništvo Crne Gore.” (*Isto*, 175.) Slične Holečekove tvrdnje se, naravno, ne mogu jednoznačno interpretirati samo na nivou njegovog osobnog uvida, već se prije svega mora uzeti u obzir senzibilitet tadašnje češke čitateljske publike kojoj se autor obraćao i kojoj je servirao svoja uvjerenja o prirodnoj potrebi nacionalnog samoodređenja i samostalnosti.

⁴⁵ J. Holeček, *Junácké kresby černohorské II*, Praha, F. Topič, 1926, 299.

slavjanofila) u velikoj mjeri crpio i pronalazio neposredno u balkanskoj sredini. Njegovim posredništvom su tako u češku sredinu prodrli u prvom redu nazori radikalnih južnoslavenskih intelektualaca te odjeci ideologije tadašnje crnogorske političke elite.

(S češkog preveo Adin Ljuca)

František Šístek

**CZECH WRITER AND JOURNALIST JOSEF HOLEČEK:
A CRITICAL VIEW OF THE AUSTRO-HUNGARIAN
OCCUPATION OF BOSNIA AND HERCEGOVINA**

This paper analyzes the predominantly critical discourse of Czech writer, journalist and translator Josef Holeček (1853-1929) concerning the Austro-Hungarian occupation and subsequent forty-year long rule over Bosnia and Hercegovina. As a leading Czech advocate of the ideology of Slavic mutuality in the last decades before 1918, he was well-known for his sympathies for the “struggles for national liberation” of the South Slavs, especially Montenegrins, Serbs and Bulgarians. Holeček visited Hercegovina as a war correspondent for leading Czech daily *Národní listy* during the Hercegovina uprising and subsequent Montenegrin military campaign in 1876. Two decades later, he travelled around Bosnia and Hercegovina again in order to gather material for his book *Bosnia and Hercegovina Under Occupation* (*Bosna a Hercegovina za okupace*, Prague 1901). The author underlines that Holeček’s opinions concerning Bosnia and Hercegovina crystallized in the second half of the 1870s and remained virtually unchanged for the rest of his life. His refusal of the Austro-Hungarian occupation (1878) and later annexation (1908) of Bosnia and Hercegovina was influenced not only by his radical version of Czech nationalism (characterized by Slavophilia, anticlericalism and contempt for the Habsburg Empire and its German and Hungarian political elites), but especially by his lifelong pro-Montenegrin sympathies. Holeček was decisively influenced by his own initial experiences as the only foreign correspondent who covered the Montenegrin military advance into Hercegovina in 1876. Instead of further extension of political, economic and cultural influence of the Dual monarchy in South Eastern Europe, he favored the idea of “the Balkans for the Balkan nations” and criticized the involvement of Great Powers in South Slavic affairs. Apart from reconstructing Holeček’s opinions and their genesis, the paper focuses on several key themes of his discourse about Bosnia and Hercegovina: his conceptualizations of the three major ethno-confessional groups (“Serbs, Turks and Latins”); his attacks against the idea that Czechs should perform the role of “pioneers of Western culture and civilization” in the Slavic South

(promoted especially by representatives of the “Old Czech Party” of František Ladislav Rieger, which reflected the interests of the more conservative and bourgeois strata of Czech society); and his critique of alleged “degenerative effects” of Central European influences on the vitality of local inhabitants and their autochthonous culture after two decades of Austro-Hungarian rule.